

OSKAR SKARBEEK¹

Fabrykowanie i fałszowanie badań naukowych – wyzwanie dla ustawodawcy czy nieistotny problem?²

Wpłynął: 19.09.2023. Akceptacja: 2.01.2024

Streszczenie

Artykuł porusza problem fabrykowania i fałszowania badań naukowych w kontekście roli, jaką ustawodawca może odegrać w zwalczaniu tego zjawiska. Prawodawca może ustanowić jednostki organizacyjne przeznaczone do walki z nierzetelnością w nauce wyposażone przykładowo w kompetencje do prowadzenia postępowań wyjaśniających czy rekomendowania kar. Naukowiec dopuszczający się takich przewinień może spotkać się nie tylko z odpowiedzialnością dyscyplinarną, ale również cywilną, administracyjną czy karną. W artykule przedstawiono wyniki badań ankietowych, w których zapytano 70 polskich nauczycieli akademickich o ich opinię w sprawie roli ustawodawcy w przeciwdziałaniu fabrykacjom i fałszerstwom w nauce. Wyniki ankiety pokazują m.in., że respondenci w większości popierają odpowiedzialność dyscyplinarną za tego rodzaju przewinienia (81%), a także uważają, że ustawodawca powinien zwalczać to zjawisko miękkimi środkami, np. promując kodeksy etyki naukowej (70%). Połowa ankietowanych chce penalizacji takich zachowań. Zdaniem niemal połowy respondentów polski ustawodawca nie przeciwdziała skutecznie tego rodzaju przewinieniom.

Słowa kluczowe: nauka, nierzetelność w nauce, fabrykowanie i fałszowanie badań naukowych, odpowiedzialność prawna pracowników naukowych.

¹ Oskar Skarbek – absolwent Akademii Leona Koźmińskiego (Polska); e-mail: o.skarbek68@icloud.com.
² Badania wykorzystane w niniejszym artykule zostały przeprowadzone w listopadzie 2022 r. w Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie. Wyniki tych badań zostały przedstawione w formie referatu na II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej z cyklu „Nowe kierunki i wyzwania w prawniczej komunikacji naukowej” pt. *Falszywi autorzy, fałszywe recenzje, „porwane” czasopisma. ChatGPT*, która odbyła się w dniu 24 maja 2023 r. w Warszawie. Badania wykorzystane w artykule nie zostały sfinansowane przez żadną instytucję.

OSKAR SKARBEK

Fabrication and Falsification of Research – a Challenge for Legislators or an Irrelevant Issue?³

Abstract

The article raises the issue of fabrication and falsification of research in connection with the role that legislators can play in counteracting this phenomenon. Legislators may establish organizational units dedicated to counteracting research misconduct that are entitled, for example, to conduct investigations or recommend penalties. A researcher committing such misconduct can face not only disciplinary but also civil, administrative or criminal liability. This article presents the results of a survey in which 70 Polish academics were asked about their opinion on the role of legislators in counteracting fabrications and falsifications in research. The results of the survey show, among other things, that the respondents mostly support disciplinary liability for such misconducts (81%) and believe that legislators should counteract this phenomenon with soft measures, such as promoting codes of research ethics (70%). Half of the respondents want to criminalize such behavior. According to almost half of the respondents, the Polish legislator does not effectively counteract such misconducts.

Keywords: research, research misconduct, fabrication and falsification of research, legal liability of researchers.

³ The research in this article has not been supported financially by any institution.

Wprowadzenie

Choć zdefiniowanie pojęcia nauki przysparza każdemu, kto próbuje się tego podjąć, wiele trudności, a filozoficzne spory o istotę badań naukowych pozostają nierozstrzygnięte, nauka pozostaje nie tylko wyjątkowo skutecznym narzędziem pozwalającym poznać rzeczywistość, ale również objęta jest swego rodzaju kultem, zwłaszcza w świecie Zachodu. Kult ten wynikać może z dwóch powodów. Po pierwsze rozwój nauki był koniecznym warunkiem powstania współczesnego państwa dobrobytu. Po drugie naczelną wartością naszego kręgu cywilizacyjnego jest prawda, ta z kolei jest jedynym celem nauki⁴. Niestety, nie wszyscy badacze postępują w zgodzie z tą wartością. Związane z nauką korzyści, jak społeczna estyma czy intratność niektórych projektów badawczych, prowadzą część naukowców do wniosku, że lepiej porzucić prawdę na rzecz osobistych korzyści. W tym celu dokonują różnych nadużyć, przykładowo przypisując sobie autorstwo cudzych badań.

Plagiatowanie jest oszustwem, nie wpływa jednak na prawdziwość samych badań naukowych. Inaczej jest z nierzetelnością polegającą fałszowaniu bądź fabrykowaniu. Tego rodzaju samowolna ingerencja w proces badawczy prowadzić musi do nieprawdziwych wyników, a co za tym idzie, nie tylko godzi w wartość prawdy, ale przede wszystkim szkodzi nauce jako systemowi, ponieważ inni naukowcy mogą, pozostając przez długi czas w nieświadomości, korzystać z takich badań⁵. Szkodliwość tych zachowań wzmacnia okoliczność, że nie jest to problem marginalny. Jak bowiem wynika z metaanalizy opublikowanej w 2009 r., niemal 2% ankietowanych naukowców miało przyznać się do tego rodzaju oszustw, a 14% potwierdziło, że są im znajome przypadki takich oszustw popełnionych przez kolegów⁶.

Falszerstwa lub fabrykacje w nauce spotykają się ze stanowczym potępieniem nie tylko środowiska naukowego, ale i reszty społeczeństwa. Naukowy oszust nie jest jednak poddany wyłącznie kontroli społecznej, ale może ponieść również

⁴ Por. A. Szczęsna, *Etyka publikacji naukowych – materiały szkoleniowe*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2010, 3/2(6), s. 27 oraz B. Wolniewicz, *Filozofia i wartości*, t. I, wyd. 2, Warszawa 2021, s. 74–75.

⁵ Przykładowo badania przeprowadzone w 2022 r. pokazują, że pomimo wycofania artykułów Scotta Reubena, który fabrykował badania kliniczne, jego prace wciąż były cytowane przez innych naukowców i to aż 360 razy w latach 2009–2019. Zob. I.S. Szilagy, G.A. Schitteck, C. Kliviny et al., *Citation of Retracted Research: a Case-Controlled, Ten-Year Follow-up Scientometric Analysis of Scott S. Reuben’s Malpractice*, „Scientometrics” 127, 2022, s. 2613–2614 (dostęp: 15.09.2023).

⁶ D. Fanelli, *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-Analysis of Survey Data*, „PLoS ONE” 2009, 4(5): e5738, s. 4–6 (dostęp: 15.09.2023).

odpowiedzialność prawną, niekiedy bardzo poważną. Stąd interesujące dla prawników może być zagadnienie, w jaki sposób ustawodawca może i powinien przeciwdziałać tego rodzaju zachowaniom. Rozwiązań tego problemu może być wiele, jednak ich poszukiwanie powinno brać pod uwagę nie tylko skuteczność dobrych środków, ale także ich zgodność z konstytucyjną wolnością prowadzenia badań naukowych.

Jedną z metod rozwiązania tego problemu mogą być badania opinii publicznej. Przykładem są tu badania ankietowe, które przeprowadzili i opublikowali w 2018 r. Justin T. Pickett oraz Sean P. Roche⁷. Autorzy zapytali reprezentatywną grupę pełnoletnich Amerykanów o ich stosunek do fałszowania i fabrykowania badań naukowych oraz selektywnego przedstawiania wyników, a także o zasadność stosowania przez ustawodawcę poszczególnych sankcji wobec naukowców dopuszczających się takich oszustw⁸. Wyniki badań pokazują chociażby, że aż 66% respondentów opowiada się za kryminalizacją fałszerstw i fabrykacji w nauce⁹.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyników badań ankietowych, które – podobnie jak publikacja wspomnianych autorów – dotyczą odpowiedzialności prawnej nierzetelnych naukowców. Ich przedmiotem było uzyskanie opinii nauczycieli akademickich w sprawie roli, jaką ustawodawca może pełnić w przeciwdziałaniu zachowaniom polegającym na fałszowaniu lub fabrykowaniu badań naukowych. Badania przeprowadzono w dniach 7–14 listopada 2022 r. za pośrednictwem programu Microsoft Forms¹⁰. Próbę badawczą stanowiła grupa 70 polskich nauczycieli akademickich zatrudnionych w tamtym czasie w Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie¹¹. Prezentację wyników poprzedzą rozważania dotyczące systemowej walki ze zjawiskiem nierzetelności w nauce, ale również zdefiniowane zostaną pojęcia fabrykowania i fałszowania badań naukowych oraz przedstawiona zostanie specyfika odpowiedzialności prawnej naukowych oszustów na przykładzie kilku głośnych skandali naukowych.

⁷ J.T. Pickett, S.P. Roche, *Questionable, Objectionable or Criminal? Public Opinion on Data Fraud and Selective Reporting in Science*, „Science and Engineering Ethics” 2018, 24 (dostęp: 15.09.2023).

⁸ Ibidem, s. 154–157.

⁹ W przypadku selektywnego przedstawiania wyników za kryminalizacją opowiedziała się już mniejsza grupa ankietowanych (37%). Ibidem, s. 157–158.

¹⁰ Choć wskazać należy, że wyjątkowo jeden z respondentów udzielił odpowiedzi w dniu 28 października 2022 r.

¹¹ Na marginesie można powiedzieć, że link do elektronicznego kwestionariusza został udostępniony wyłącznie na indywidualną skrzynkę mailową każdego z nauczycieli akademickich, a możliwość wzięcia udziału w ankiecie wymagała skorzystania z konta uczelnianego. Co więcej, wyłączona została możliwość ponownego przesyłania odpowiedzi.

Odpowiedzialność prawna naukowych oszustów

Mimo że oszustwa w nauce nie są niczym nowym, a próby ich zdefiniowania podjął się już słynny XIX-wieczny matematyk Charles Babbage, systemowa walka z tym zjawiskiem zaczęła się dopiero niedawno¹². Kiedy pod koniec lat 80. XX w. wszczęto przeciwko amerykańskiemu psychologowi Stephenowi Breuningowi postępowanie karne w związku z fabrykowaniem badań z zakresu psychofarmakologii, prowadzonych przy wykorzystaniu publicznych środków pieniężnych, zdaniem oskarżycieli miał to być pierwszy przypadek, gdy naukowiec stanął przed sądem karnym w związku z oszustwem naukowym¹³.

Mniej więcej w tym czasie rządy niektórych państw Zachodu rozpoczęły politykę zwalczania przejawów nierzetelności w nauce. W roku 1993 w Stanach Zjednoczonych powstała instytucja The Office of Research Integrity (ORI), która została wyposażona w kompetencje do przeciwdziałania nierzetelności w nauce, jednak tylko w zakresie badań, które prowadzono przy dofinansowaniu przez Public Health Service (PHS), albo badań, przy prowadzeniu których złożono wnioski o takie dofinansowanie¹⁴. Przykładowo, instytucje finansowane przez PHS mają obowiązek zawiadamiania ORI o wszczęciu postępowania w sprawie nierzetelności naukowej, którego przebieg ORI może monitorować, ale również informowania o wyniku takiego postępowania¹⁵. Instytucja ta ma prawo samodzielnie prowadzić dochodzenia we wspomnianych postępowaniach, a także rekomendować PHS zastosowanie konkretnych sankcji, jak np. pozbawienie prawa do otrzymywania grantów badawczych czy zobowiązanie do retrakcji opublikowanych artykułów naukowych¹⁶.

W tamtym czasie również w Danii zajęto się problemem nierzetelności w nauce. Jesienią 1992 r. powołano Duński Komitet ds. Nierzetelności w Nauce, którego zakres działania ograniczał się do nauk medycznych, natomiast kompetencje sprawowały się przede wszystkim do wyjaśniania spraw oraz informowania o ich wynikach pracodawcy czy odpowiednich służb¹⁷. Komitet został zastąpiony w roku 2017 przez nową instytucję – The Danish Committee on Research Misconduct, której

¹² A. Kohn, *Falszywi prorocy – oszustwo i błąd w nauce i medycynie*, Warszawa 1996, s. 17.

¹³ J. Bales, *Breuning pleads guilty in scientific fraud case*, „Science” 1988, 242, s. 27–28, [za:] T. Witkowski, *Zakazana psychologia. Tom I. Pomiędzy nauką a szarlatanerią*, Wrocław 2015, s. 50–51.

¹⁴ Ch.B. Pascal, *The Office of Research Integrity Experience and Authorities*, „Hofstra Law Review” 2006, 35(2), s. 795, 797–798.

¹⁵ S.B. Katz, C.C. Claiborne, *Lines and Fields of Ethical Force in Scientific Authorship* [w:] H. Yu, K.M. Northcut (red.), *Scientific Communication, Practices, Theories, and Pedagogies*, New York 2017, s. 45.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ H.H. Brydensholt, *Podstawy prawne działalności Duńskiego Komitetu ds. Nierzetelności w Nauce*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1999, 2(140), s. 267, 276.

członkowie – w przeciwieństwie do poprzedniczki – reprezentują już nie tylko nauki medyczne¹⁸.

Systemowa walka ze zjawiskiem nierzetelności w nauce wymagała odpowiedniego zdefiniowania tego pojęcia. W Stanach Zjednoczonych w ramach US Federal Policy on Research Misconduct dokonano podziału nierzetelności w nauce (*research misconduct*) na trzy zachowania: fabrykowanie (*fabrication*), fałszowanie (*falsification*) oraz plagiatowanie (*plagiarism*)¹⁹. Klasyfikację tę, skrótowo nazywaną przewinieniami FFP, przyjęto w wielu kodyfikacjach etyki naukowej.

Takiej klasyfikacji używa się chociażby w *Kodeksie Etyki Pracownika Naukowego*, za którego treść odpowiedzialna jest Komisja ds. Etyki w Nauce przy Polskiej Akademii Nauk, a którego obowiązek wydania przewidziany został w art. 39 ust. 3 ustawy o PAN²⁰. Co istotne, pojęcie fałszowania badań naukowych, ale już nie fabrykowania, zostało użyte przez ustawodawcę w ustawach, które regulują odpowiedzialność dyscyplinarną pracowników naukowych, a więc w Prawie o szkolnictwie wyższym i nauce, ustawie o PAN oraz ustawie o instytutach badawczych²¹. Można zatem stwierdzić, że pojęcia te należą nie tylko do języka prawniczego, ale również prawnego.

Przez fałszowanie badań naukowych rozumie się zachowania polegające na manipulowaniu danymi, które wykorzystano w procesie badawczym, bądź na ich całkowitym pomijaniu, co ma wpływ na prawdziwość uzyskanych wyników. Fałszowaniem będzie również zatajanie lub pomijanie uzyskanych w procesie badawczym wyników. Z kolei za fabrykowanie badań naukowych uważa się takie działania, które polegają na całkowitym zmyślaniu danych przyjętych w procesie badawczym lub przedstawianiu wyników nieuzyskanych w rzetelnym procesie badawczym²².

W praktyce nie jest łatwo rozróżnić fałszowanie od fabrykowania. Przykładowo, Dong-Pyou Han, amerykański naukowiec koreańskiego pochodzenia, chcąc udowodnić skuteczność badanej przez niego szczepionki przeciwko HIV, dopuścił się

¹⁸ C.S. Petersen, <https://forskerportalen.dk/en/the-danish-committee-on-research-misconduct/> (dostęp: 15.09.2023).

¹⁹ <https://ori.hhs.gov/content/chapter-2-research-misconduct-office-science-and-technology-policy> (dostęp: 15.09.2023).

²⁰ *Kodeks Etyki Pracownika Naukowego*, wyd. 3, załącznik do uchwały nr 2/2020 Zgromadzenia Ogólnego PAN z dnia 25 czerwca 2020 r., s. 12, https://instytucja.pan.pl/images/2020/kodeks/Kodeks_Etyki_Pracownika_Naukowego_Wydanie_III_na_strone.pdf (dostęp: 15.09.2023) oraz ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o Polskiej Akademii Nauk (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1796 ze zm.).

²¹ Zob. przepis art. 287 ust. 2 pkt 5 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 742 ze zm.), art. 112 ust. 3 pkt 4 ustawy o PAN, a także art. 56 ust. 3 pkt 4 ustawy z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r., poz. 498).

²² Por. definicje przedstawione w dokumentach: *Kodeks Etyki Pracownika Naukowego...*, s. 12 oraz *Kodeks Narodowego Centrum Nauki dotyczący rzetelności badań naukowych i starania o fundusze na badania*, załącznik do uchwały Rady NCN nr 39/2016 z dnia 11 maja 2016 r., s. 15, https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/uchwaly-rady/2016/uchwala39_2016-zal1.pdf (dostęp: 15.09.2023).

czynu polegającego na wzbogaceniu króliczej krwi ludzkimi przeciwciałami neutralizującymi wirusa HIV²³. Wydaje się, że jego zachowanie wypełniło znamiona fałszowania, ponieważ rzeczywistym wynikiem jego badań była królicza, niezawierająca takich przeciwciał krew, którą następnie wzbogacił. Manipulował zatem jednym z materiałów badawczych. Oszustwo tego naukowca było jednak tak daleko idące, że trudno mówić o przeprowadzeniu jakichkolwiek badań.

Szczęśliwie Dong-Pyou Han zdążył dokonać tylko jednego oszustwa, zanim prawda o jego badaniach wyszła na jaw. Jednak zdarza się, że przyłapany na nierzetelności naukowiec zdążył wcześniej opublikować wiele badań obarczonych fałszerstwami lub fabrykacjami. Przykładem tego jest chociażby Diederik Stapel, holenderski psycholog społeczny, który zgodnie z ustaleniami komisji prowadzącej przeciwko niemu postępowanie, miał dopuścić się oszustw w aż 55 publikacjach²⁴. Jak stwierdzono w raporcie wspomnianej komisji, nierzetelności holenderskiego naukowca miały polegać zarówno na fabrykowaniu danych, jak i manipulowaniu nimi (a więc fałszowaniu – O.S.)²⁵.

W podobnej sytuacji znalazł się Jan Hendrik Schön, niemiecki fizyk, który za swoje przełomowe odkrycia w dziedzinie półprzewodnictwa miał nawet spodziewać się nagrody Nobla. W rzeczywistości dokonywał oszustw w publikacjach, z których miało wynikać, że udało mu się stworzyć tranzystory polowe z cząstek organicznych, które normalnie nie przewodzą prądu²⁶. Z raportu komitetu, który został powołany w celu zbadania publikacji wspomnianego fizyka, wynika, że aż 16 z 24 przeanalizowanych publikacji Schöna zawierało jakiegoś rodzaju oszustwa²⁷. Autorzy raportu wskazali, że oszustwa polegały głównie na zastępowaniu, modyfikowaniu bądź usuwaniu danych. Jego zachowanie należy zatem zakwalifikować jako fałszowanie badań naukowych²⁸.

Zachowania naukowców, o których mowa powyżej, nie pozostały bez wpływu na ich sytuację prawną. Odpowiedzialność prawna nie ograniczyła się w ich wypadku do prostego zwolnienia z pracy. Dong-Pyou Han został skazany za przestępstwo oszustwa na karę 4 lat i 9 miesięcy (*57 months*) pozbawienia wolności, a także zasą-

²³ *A Notice by the Health and Human Services Department on 12/23/2013*, 78 FR 77467, s. 77467–77468. <https://www.federalregister.gov/documents/2013/12/23/2013-30424/findings-of-research-misconduct> (dostęp: 15.09.2023).

²⁴ *Flawed science: The fraudulent research practices of social psychologist Diederik Stapel*, 28.11.2012, s. 25, https://www.tilburguniversity.edu/sites/default/files/download/Final%20report%20Flawed%20Science_2.pdf (dostęp: 15.09.2023).

²⁵ *Ibidem*, s. 31–32.

²⁶ <https://www.dw.com/en/scandal-rocks-scientific-community/a-646321> (dostęp: 15.09.2023).

²⁷ *Report of the Investigation Committee on the Possibility of Scientific Misconduct in the Work of Hendrik Schön and Coauthor*, September 2002, s. 2–4, https://media-bell-labs-com.s3.amazonaws.com/pages/20170403_1709/misconduct-review-report-lucent.pdf (dostęp: 15.09.2023).

²⁸ *Ibidem*, s. 11.

dzono od niego odszkodowanie na rzecz pokrzywdzonego grantodawcy w wysokości ponad 7 milionów dolarów²⁹. Przeciwno Diederikowi Stapelowi wszczęto postępowanie karne o czyn polegający na sprzeniewierzeniu publicznych pieniędzy, jednak zawarł on ugodę z prokuratorami, na mocy której został zobowiązany m.in. do wykonywania prac społecznych w wymiarze 120 godzin³⁰. Z kolei Jan Hendrik Schön utracił stopień naukowy doktora, który został mu odebrany przez jego Alma Mater, a więc Uniwersytet w Konstancji³¹.

Powyższe przypadki pokazują, że sprawca fabrykacji czy fałszerstw w nauce może spotkać się nie tylko z odpowiedzialnością dyscyplinarną, ale również cywilną, administracyjną czy nawet karną. Istotne jest przy tym, że rodzaj odpowiedzialności prawnej zależy przede wszystkim od szczególnych okoliczności sprawy, jak przedmiot badań, sposób ich finansowania czy posiadany przez sprawcę stopień lub tytuł naukowy. Przykładowo, Dong-Pyou Han został skazany nie bezpośrednio za sfałszowanie swoich badań, a za przestępstwo oszustwa. Gdyby nie wniosek o dofinansowanie, w którym powołał się na nierzetelne badania, nie poniósłby tak surowej odpowiedzialności prawnej.

Powstaje więc obawa, że nieuczciwy naukowiec może uniknąć konsekwencji prawnych, jeśli przykładowo sfałszowane lub sfabrykowane przez niego badania nie były finansowane przez podmioty zewnętrzne lub nie dotyczą dziedzin szczególnie chronionych, chociażby farmakologii. Problem ten może być przyczyną toczącej się obecnie w literaturze przedmiotu dyskusji na temat potrzeby kryminalizacji przewinień FF³². Należy jednak brać pod uwagę, że nie każde oszustwo w nauce jest równie szkodliwe. Przykładowo bardziej niebezpieczne jest fabrykowanie lub fałszowanie badań klinicznych, aniżeli historycznych. Złożoność tego problemu wymaga zatem prowadzenia szczegółowych badań nad potrzebą i zasadnością stanowienia odpowiedniego prawa, którego celem jest przeciwdziałanie takim zachowaniom. Skromną próbę rozwiązania tego problemu stanowią badania ankietowe, których wyniki zaprezentowano poniżej.

²⁹ <https://www.justice.gov/usao-sdia/pr/former-iowa-state-researcher-sentenced-making-false-statements> (dostęp: 15.09.2023).

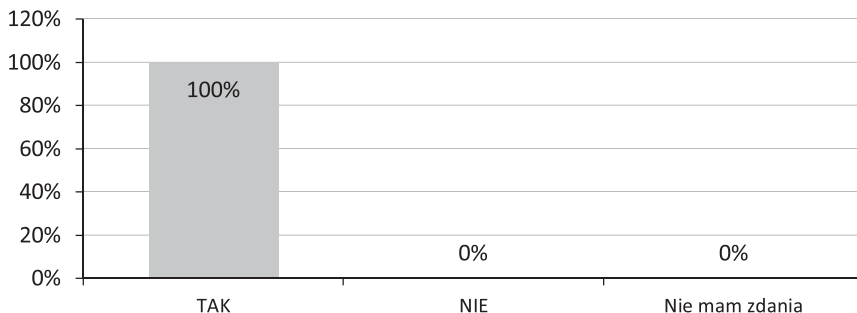
³⁰ <https://retractionwatch.com/2013/06/28/diederik-stapel-settles-with-dutch-prosectors-wont-face-jail-time/> (dostęp: 15.09.2023).

³¹ G. Vogel, <https://www.science.org/content/article/jan-hendrik-sch-n-loses-his-phd> (dostęp: 15.09.2023).

³² Zob. np. W. Bülow, G. Helgesson, *Criminalization of scientific misconduct*, „Med Health Care and Philos” 22, 2019 (dostęp: 15.09.2023) oraz Z.A. Bhutta, J. Crane, *Should research fraud be a crime?*, „British Medical Journal” 2014, 349 (dostęp: 15.09.2023).

Wyniki badań ankietowych

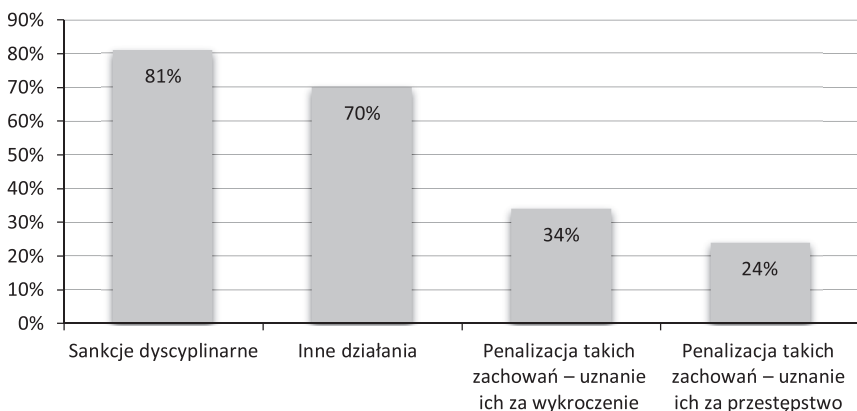
Rysunek 1. Czy Pana(i) zdaniem prawo powinno przeciwdziałać zachowaniom polegającym na fabrykowaniu bądź fałszowaniu badań naukowych?

Źródło: opracowanie własne.

W pierwszej kolejności ankietowani zostali zapytani o to, czy prawo powinno przeciwdziałać zachowaniom polegającym na fałszowaniu bądź fabrykowaniu badań naukowych. Pytanie to miało w zasadzie zapobiec sytuacji, w której udział w ankiecie brałaby osoba niezgadzająca się na jakąkolwiek ingerencję ze strony ustawodawcy w tym zakresie. Okazało się jednak, że wśród respondentów panuje jednomyślność co do tego, że fałszerstwa bądź fabrykacje w nauce należy zwalczać przy wykorzystaniu przepisów prawa.

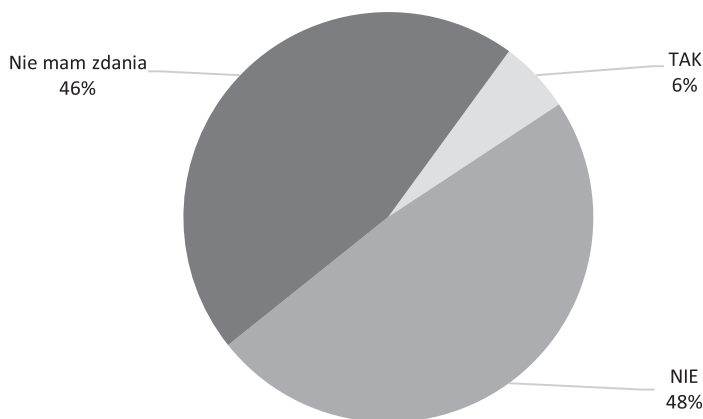
Rysunek 2. Jakich środków Pana(i) zdaniem powinien użyć ustawodawca w celu przeciwdziałania zachowaniom polegającym na fabrykowaniu bądź fałszowaniu badań naukowych?

Źródło: opracowanie własne.

Drugie pytanie dotyczyło sprecyzowanych rodzajowo środków, których ustawodawca powinien użyć, ażeby przeciwdziałać fałszerstwu lub fabrykacjom w badaniach naukowych. Odpowiedź na to pytanie, w przeciwieństwie do poprzedniego, miała charakter wielokrotnego wyboru. Tak więc zdecydowana większość ankietowanych opowiedziała się za skorzystaniem przez ustawodawcę z sankcji dyscyplinarnych (81%). Niewiele mniejszy odsetek badanych wybrało odpowiedź, zgodnie z którą ustawodawca powinien skorzystać z „innych działań”, które w ankiecie zostały zilustrowane takimi przykładami, jak organizowanie przez instytucje publiczne szkoleń z zakresu etyki badań naukowych, wydawanie i promowanie kodeksów etyki w nauce czy finansowanie kampanii społecznych o tej tematyce (70%). Za poważniejszymi sankcjami, a więc penalizacją fałszowania lub fabrykowania badań naukowych – czy to w drodze ustawy wykroczeniowej, czy karnej – opowiedziała się już znacznie mniejsza grupa respondentów. Odsetek takich osób wyniósł odpowiednio 34% i 24%. Należy jednak wskazać, że odsetek wszystkich respondentów, którzy opowiedzieli się za którąkolwiek z obu form penalizacji tego zachowania, wyniósł równo 50%.

Rysunek 3. Czy Pana(i) zdaniem polskie prawo skutecznie przeciwdziałają zachowaniom polegającym na fabrykowaniu bądź fałszowaniu badań naukowych?

Źródło: opracowanie własne.

Celem kolejnego pytania było uzyskanie zdania ankietowanych na temat skuteczności polskiego prawa w przeciwdziałaniu zachowaniom polegającym na fałszowaniu bądź fabrykowaniu badań naukowych. Zdaniem niemal połowy badanych, bo aż 48%, polski ustawodawca nie przeciwdziałają skutecznie tego rodzaju czynom. Niewiele mniejszy odsetek stanowią jednak ankietowani, którzy

nie mieli zdania w tym zakresie (46%). Pośród badanych nauczycieli akademickich najmniej liczną grupą okazały się osoby, według których polskie prawo stanowi skuteczną formę ochrony przed fałszerstwami i fabrykacjami w nauce. Jedynie 6% ankietowanych wybrało tę odpowiedź.

Na kolejne i ostatnie już pytanie, tym razem o charakterze otwartym, udzielić odpowiedzi mogli jedynie ci badani, którzy odpowiadając na poprzednie pytanie wybrali odpowiedź negatywną. W tej części badań wzięło więc udział 34 nauczycieli akademickich, którzy zostali zapytani o to, co polski ustawodawca powinien zrobić, aby skuteczniej przeciwdziałać fałszerstwom i fabrykacjom w nauce. Uzyskane odpowiedzi były zróżnicowane, jednak da się wskazać kilka głównych trendów. Cytowane poniżej wypowiedzi zostały przywołane dosłownie, a więc bez poprawiania jakichkolwiek błędów.

Pierwszym z nich był pogląd, zgodnie z którym fałszerstwa i fabrykacje w nauce powinny podlegać penalizacji. Tak więc przykładowo wśród badanych pojawiły się takie wypowiedzi, jak to, że ustawodawca „Powinien wprowadzić odpowiedzialność karną (...)”, czy że należy „Wprowadzić przepisy penalizujące fabrykowanie lub fałszowaniu badań (...)”, albo „Uznać je za przestępstwo oraz karać na mocy przepisu prawa pozbawieniem stopni i tytułów naukowych”.

Część z ankietowanych wyraziła zdanie, że oprócz stanowienia odpowiednich regulacji prawnych, istotna jest również ich skuteczna egzekucja. Stwierdzano więc przykładowo, że „Nie wystarczy samo stanowienie prawa. Ważne jest konsekwentne jego egzekwowanie”, „Przede wszystkim sankcje powinny być nieuchronne”.

Kolejny pogląd dotyczył czynników pozanormatywnych, jak świadomość prawna poszczególnych naukowców, ich etyka czy kultura. Przykładowo odpowiadano więc, że „(...) nie tylko ustawodawca i przepisy prawa mają wpływ, na skalę fabrykowania wyników badań, ale także kultura akademicka i etos (etyka) pracy naukowców (...)”, „To kwestia (...) kultury prawnej społeczności akademickich, a tu ważne jest kształtowanie postaw i odpowiedni dobór kadr”.

Dla niektórych respondentów istotnym problemem była przesadna biurokratyzacja nauki czy niesprawdzający się system oceny naukowców oparty o punktację ich publikacji. Zgodnie z poglądem jednego z ankietowanych powinno się: „Odbiurokratyzować naukę, zwłaszcza nauki społeczne. Znaczna część korupcji w Polsce i zagranicą wynika z punktozy – kwitnącej wbrew zapewnieniom ministra. Biurokratyzacja jest korupcjogenna w każdej dziedzinie”. Inny uczestnik badań wskazał, iż należy „Zaprzestać konstruowania systemów oceny pracowników i uczelni w oparciu o punkty za publikacje i jednocześnie dać więcej wolności nauce”.

Odosobnioną odpowiedzią, ale na tyle istotną, że wartą przywołania, było zdanie wyrażone przez jednego z badanych, zgodnie z którym powinno się „Publikować dane fałszerzy w ogólnie dostępnych mediach po przeprowadzeniu rzetelnego

postępowania wraz z podaniem źródeł potwierdzających fałszerstwo”. Proponowane w tym miejscu rozwiązanie jest bowiem przyjęte w USA, gdzie wspomniana już instytucja ORI wyposażona jest w kompetencję do publikowania na swojej stronie internetowej danych naukowców, wobec których zastosowano sankcje w związku z dopuszczeniem się przez nich nierzetelności w badaniach finansowanych z publicznych środków³³.

Podsumowanie

Podsumowując, polscy nauczyciele akademicy nie mieli wątpliwości, że problem fałszowania i fabrykowania badań naukowych należy zwalczać na drodze stanowienia odpowiedniego prawa. W tym zakresie byli bowiem jednomyślni. Nie powinno być jednak zaskoczeniem, że środowisko to różniło się wewnątrznie, jeśli chodzi o wybór konkretnych środków prawnych. Największym poparciem cieszyły się sprawdzone rozwiązania, jak sankcje dyscyplinarne czy korzystanie z miękkich środków, a więc przykładowo wydawanie lub promowanie kodeksów etyki naukowej. Penalizacja fałszerstw i fabrykacji w nauce znalazła zdecydowanie mniej zwolenników, zwłaszcza w przypadku postulatu uznania tego czynu za przestępstwo. Niemniej jednak równo połowa ankietowanych opowiedziała się za którąkolwiek z form penalizacji, czy to w drodze ustawy karnej, czy wykroczeniowej.

Takie stanowisko rezonuje z kolejnym poglądem, który wyraziła niemal połowa badanych nauczycieli akademickich, że polski ustawodawca nie przeciwdziała skutecznie zachowaniom polegającym na fałszowaniu lub fabrykowaniu badań naukowych. Polskie prawo nie przewiduje bowiem wszystkich środków, o które zapytano ankietowanych. Stąd część respondentów przedstawiła postulaty zmian w polskim prawie, które ich zdaniem mogą poprawić sytuację w tym zakresie. Proponowano więc przykładowo penalizację takich zachowań.

Niniejszy artykuł może stanowić wstęp do prowadzenia dalszych, bardziej rozbudowanych badań nad problemem zwalczania takich zachowań w drodze stanowienia przepisów prawa. Badań, które przeprowadzone zostaną na bardziej reprezentatywnej grupie badawczej, a także dotyczyć będą szerszego spektrum środków prawnych, które mogą przysłużyć się w walce z tym zjawiskiem. Za wzór mogą posłużyć wspomniane na wstępie badania przeprowadzone przez J.T. Picketta oraz S.P. Roche.

³³ Podkreślenia wymaga fakt, że dane nieuczciwych naukowców publikowane są wyłącznie na czas trwania zastosowanych przeciwko nim sankcji. W momencie pisania niniejszego artykułu (15.09.2023) zarejestrowanych było 36 spraw. Zob.: https://ori.hhs.gov/content/case_summary (dostęp: 15.09.2023).

Słabością przedstawionych badań ankietowych jest bowiem to, że mają charakter jakościowy, a nie ilościowy. Co więcej, ograniczają się wyłącznie do nauczycieli akademickich, a więc nie biorą pod uwagę zdania innych pracowników naukowych. Nie bez znaczenia pozostaje również fakt, że odpowiedzi respondentów dotyczą przede wszystkim określonych rodzajowo środków prawnych, a nie konkretnych sankcji czy innych rozwiązań.

Prowadzenie dalszych badań w tym zakresie jest o tyle istotne, że może przyczynić się do skuteczniejszego zwalczania fałszerstw i fabrykacji w nauce. Pewne jest, że tego rodzaju czynów nie uda się całkowicie wyeliminować. Stanowienie odpowiedniego prawa, w zgodzie z wolnością badań naukowych, może jednak prowadzić do zminimalizowania negatywnego wpływu, jakie niosą ze sobą oszustwa naukowe. Brak odpowiedniego ustawodawstwa w tym zakresie niesie ze sobą ryzyko bezkarności naukowych oszustów, a tym samym utraty wiarygodności samej nauki, co nie jest w interesie żadnego z naukowców.

Bibliografia

Literatura

- Bales J., *Breuning pleads guilty in scientific fraud case*, „Science” 1988, 242, [za:] T. Witkowski, *Zakazana psychologia. Tom I. Pomiędzy nauką a szarlatanerią*, Wrocław 2015.
- Bhutta Z.A., Crane J., *Should research fraud be a crime?*, „British Medical Journal” 2014, 349.
- Brydensholt H.H., *Podstawy prawne działalności Duńskiego Komitetu ds. Nierzetelności w Nauce*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1999, 2(140).
- Bülow W., Helgesson G., *Criminalization of scientific misconduct*, „Med Health Care and Philos” 2019, 22.
- Fanelli D., *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-Analysis of Survey Data*, „PLOS ONE” 2009, 4(5): e5738.
- Katz S.B., Claiborne C.C., *Lines and Fields of Ethical Force in Scientific Authorship*, [w:] H. Yu, K.M. Northcut (red.), *Scientific Communication, Practices, Theories, and Pedagogies*, New York 2017.
- Kohn A., *Fałszywi prorocy – oszustwo i błąd w nauce i medycynie*, Warszawa 1996.
- Pascal Ch.B., *The Office of Research Integrity Experience and Authorities*, „Hofstra Law Review” 2006, 35(2).
- Pickett J.T., Roche S.P., *Questionable, Objectionable or Criminal? Public Opinion on Data Fraud and Selective Reporting in Science*, „Science and Engineering Ethics” 2018, 24.
- Szczęsna A., *Etyka publikacji naukowych – materiały szkoleniowe*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2010, 3/2(6).

Szilagyi I.S., Schittek G.A., Klivinyi C. et al., *Citation of retracted research: a case-controlled, ten-year follow-up scientometric analysis of Scott S. Reuben's malpractice*, „Scientometrics” 2022, 127.

Wolniewicz B., *Filozofia i wartości*, t. I, wyd. 2, Warszawa 2021.

Akty prawne

Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o Polskiej Akademii Nauk (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1796 ze zm.).

Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r., poz. 498).

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 742 ze zm.).

Dokumenty i soft law

Kodeks Etyki Pracownika Naukowego, wydanie III, załącznik do uchwały nr 2/2020 Zgromadzenia Ogólnego PAN z dnia 25 czerwca 2020 r.

Kodeks Narodowego Centrum Nauki dotyczący rzetelności badań naukowych i starania o fundusze na badania, załącznik do uchwały Rady NCN nr 39/2016 z dnia 11 maja 2016 r.

Raporty

A Notice by the Health and Human Services Department on 12/23/2013, 78 FR 77467.

Flawed science: The fraudulent research practices of social psychologist Diederik Stapel, 28 November 2012.

Report of the Investigation Committee on the Possibility of Scientific Misconduct in the Work of Hendrik Schön and Coauthor, September 2002.

Artykuły internetowe

Petersen C.S., <https://forskerportalen.dk/en/the-danish-committee-on-research-misconduct/> (dostęp: 15.09.2023).

Vogel G., <https://www.science.org/content/article/jan-hendrik-sch-n-loses-his-phd> (dostęp: 15.09.2023).

Inne

https://ori.hhs.gov/content/case_summary (dostęp: 15.09.2023).

<https://ori.hhs.gov/content/chapter-2-research-misconduct-office-science-and-technology-policy> (dostęp: 15.09.2023).

<https://retractionwatch.com/2013/06/28/diederik-stapel-settles-with-dutch-prosecutors-wont-face-jail-time/> (dostęp: 15.09.2023).

<https://www.dw.com/en/scandal-rocks-scientific-community/a-646321> (dostęp: 15.09.2023).

<https://www.justice.gov/usao-sdia/pr/former-iowa-state-researcher-sentenced-making-false-statements> (dostęp: 15.09.2023).